

УДК 373.5.015.31:17.022.1

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.85.11>**Я. В. Дудко**

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і педагогічної майстерності
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

В. В. Латиш

здобувач третього освітньо-наукового рівня
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НЕДИСКРИМІНАЦІЙНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті подано результати науково-педагогічного дослідження проблеми формування недискримінаційного освітнього середовища у закладах загальної середньої освіти України, що залишається на сьогоднішній день фрагментарно дослідженою сучасними науковцями. Метою дослідно-експериментальної роботи було визначити та обґрунтувати компоненти, критерії, показники та рівні управління недискримінаційним освітнім середовищем у школах України.

Аналіз нормативно-правових документів, психолого-педагогічної, науково-методичної літератури та філософських джерел з проблеми управління недискримінаційним освітнім середовищем у теорії і практиці та результати констатувального етапу експерименту, що здійснювався на базі закладів загальної середньої освіти в Київській, Запорізькій та Івано-Франківській областях, дали можливість визначити компоненти, критерії, показники та рівні управління недискримінаційним освітнім середовищем у школах України.

Використовуючи системний підхід нами було визначено компоненти управління недискримінаційним освітнім середовищем у закладах загальної середньої освіти: когнітивний, рефлексивний та дієво-практичний. Когнітивно-операційний компонент розглядається як система знань, вмінь та навичок необхідних для ефективного створення недискримінаційного освітнього середовища суб'єктами управління. Когнітивно-операційний компонент передбачає вміння пошуку, планування, реалізації та прийняття відповідних управлінських рішень щодо створення безпечного середовища у школі. Рефлексивний компонент розглядається як система постійного порівняння результатів якості управлінської діяльності щодо створення недискримінаційних умов у школі, сукупність здібностей передбачати, оцінювати власну управлінську діяльність щодо ефективного виконання недискримінаційної інклюзивності в школі. Дієво-практичний компонент передбачає готовність суб'єктів управління до реалізації на практиці плану створення безпечного середовища через безпосереднє забезпечення нормативно-правових, інформаційних, матеріально-фінансових, психолого-педагогічних та організаційно-педагогічних умов. У ході дослідження виокремлено критерії, показники та рівні (низький, середній та високий) управління недискримінаційним освітнім середовищем у закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: заклад загальної середньої освіти, недискримінаційне середовище, освітнє середовище, особистість, управління.

Постановка проблеми. У Конституції України зазначено, що «Усі люди вільні і рівні у своїх гідностях та правах» [2]. На сучасному етапі розвитку загальної середньої освіти в Україні проблема створення недискримінаційного освітнього середовища є нагальним завданням для суб'єктів управління виховною роботою у школі. Проведення повномасштабної війни країною агресором на території України, введення воєнного стану, економічна та політична криза безпосередньо вплинули на організацію освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти: спричинили перехід на дистанційну форму навчання, перебування школярів у бомбосховищах

під час повітряної тривоги, наявність «тривожних рюкзаків» та ін. Усе вище зазначене обумовило необхідність наукових пошуків створення моделі оцінювання забезпеченості недискримінаційного освітнього середовища у закладах загальної середньої освіти України, що б у повній мірі задовольняла сучасні потреби суспільства.

Зазначимо, що науково-правове підґрунтя формування безпечного освітнього середовища для майбутнього нашої нації зазначено у таких законодавчих документах: Конституції України, Наказі МОН від 10.09.2009 р. № 839 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіті», Законі України «Про засади запобігання та протидію дис-

кримінації в Україні» від 30.05.2014 р. № 5207–VI, Законі України «Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї» від 30.09.2016 р. № 1767–VI, Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145–VIII, Законі України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. № 463–IX, Наказі Президента України від 25.05.2020 р. № 195/2020 «Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі», Листі МОН від 14.08.2020 р. № 1/9–436 «Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню)» та ін. Слід підкреслити, що «Законодавство України ґрунтується на принципі недискримінації, що передбачає незалежно від певних ознак: 1) забезпечення рівності прав і свобод; 2) забезпечення рівності перед законом; 3) повагу до гідності кожної людини; 4) забезпечення рівних можливостей» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Пріоритетні напрямки реформування сучасного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти висвітлено у наукових дослідженнях М. Воровки, О. Ляшенко, О. Ковшара, Г. Кравченко, О. Радченко та ін. Проблеми створення недискримінаційного безпечного освітнього середовища в Новій українській школі присвячено наукові роботи Г. Жирської, В. Кравця, Н. Левчик, О. Сакалюка, І. Шульги та ін. Особливості формування інклюзивного освітнього середовища у школі досліджено Т. Бондар, Т. Єжовою, І. Калініченко, А. Колупаєвою, І. Кузавою, З. Удич, К. Островською та ін.

Підкреслимо, що результати аналізу останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема створення недискримінаційного освітнього середовища у школі є актуальною, але фрагментарно дослідженою сучасними науковцями.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення та обґрунтування компонентів, критеріїв, показників та рівнів управління недискримінаційним освітнім середовищем у закладах загальної середньої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз нормативно-правових документів, психолого-педагогічної, науково-методичної літератури та філософських джерел з проблеми управління недискримінаційним освітнім середовищем у теорії і практиці та результати констатувального етапу експерименту, що здійснювався на базі закладів загальної середньої освіти в Київській, Запорізькій та Івано-Франківській областях, дали можливість визначити компоненти, критерії, показники та рівні управління недискримінаційним освітнім середовищем у школах України.

Використовуючи системний підхід нами було визначено компоненти управління недискриміна-

ційним освітнім середовищем у закладах загальної середньої освіти: когнітивний, рефлексивний та дієво-практичний.

Когнітивно-операційний компонент розглядається як система знань, вмінь та навичок необхідних для ефективного створення недискримінаційного освітнього середовища суб'єктами управління. Когнітивно-операційний компонент передбачає вміння пошуку, планування, реалізації та прийняття відповідних управлінських рішень щодо створення безпечного середовища у школі.

Рефлексивний компонент розглядається як система постійного порівняння результатів якості управлінської діяльності щодо створення недискримінаційних умов у школі, сукупність здібностей передбачати, оцінювати власну управлінську діяльність щодо ефективного виконання недискримінаційної інклюзивності у закладі загальної середньої освіти.

Дієво-практичний компонент передбачає готовність суб'єктів управління до реалізації на практиці плану створення безпечного середовища через безпосереднє забезпечення нормативно-правових, інформаційних, матеріально-фінансових, психолого-педагогічних та організаційно-педагогічних умов.

Слід зазначити, що виміром наявності недискримінаційного освітнього середовища у закладі загальної середньої освіти є відповідні критерії, сутнісні ознаки, обрані за основу оцінювання досліджуваного явища, за умови конкретних та об'єктивних показників. Звідси, форму вияву ознаки, обраної за основу критерію, що уможливує його якісний та кількісний його опис, визначаємо як показник.

Компоненти, критерії та показники управління недискримінаційним освітнім середовищем у закладі загальної середньої освіти конкретизуємо з урахуванням ознак школи вільної від усіх видів дискримінації.

Когнітивний компонент передбачає оцінювання за допомогою критерію «недискримінаційне середовище», що містить показники:

– розуміння сутності та значення дискримінаційної проблематики щодо дискримінації за етнічним походженням, дискримінації за віком (ейджизм), дискримінації за ознакою релігійних переконань, дискримінації за ознакою матеріального стану людини, дискримінації за сімейним станом, дискримінації за місцем проживання, дискримінація у відмові розуміти розумне пристосування людей з інвалідністю;

– усвідомлення необхідності створення безпечного простору у закладі загальної середньої освіти, дотримання законодавства України щодо створення недискримінаційного середовища та управління ним;

– осмислення нових досліджень, ідей і цінностей рівності, необхідності створення недискримінаційного середовища у школі.

Рефлексивний компонент передбачає оцінювання за допомогою критерію «недискримінаційна інклюзивність», що містить показники:

- визнання рівних цінностей, рівних прав, рівних свобод;

- прийняття ідентичності інших людей, толерантних відносин, заснованих на системі загальнолюдських та національних моральних цінностей;

- спрямованість на самовиховання, гармонійне поєднання терпимості у цілісній особистості, досягнення адекватної ідентичності, ефективне виконання недискримінаційної інклюзивності.

Дієво-практичний компонент передбачає оцінювання за допомогою критерію «недискримінаційна поведінка», що містить показники:

- прояв адекватної ідентичності, з якою пов'язаний психосоматичний потенціал, доцільної недискримінаційної поведінки, ефективного виконання недискримінаційної інклюзивності, конструктивних толерантних відносин, поваги до особистості, незалежно від її статевої приналежності та расової ідентичності чи матеріального стану;

- розвиток умінь та навичок управління мотивами доцільної толерантної поведінки, боротьби з деструктивним впливом дискримінаційних стереотипів (обмеження у визнанні або користуванні правами та свободами за ознаками рас, кольору шкіри, релігійних переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного чи соціального походження, громадянства, сімейного чи майнового стану, місцем проживання, мовними чи іншими ознаками і т.д.) в особистому досвіді недискримінаційної взаємодії;

- здійснення самовиховання, гармонійне поєднання толерантних недискримінаційних ознак у цілісній особистості, досягнення адекватної ідентичності, виконання сімейних, професійних, соціальних цінностей, позбавлених нерівності, та видів діяльності, типових й нетипових для досягнення недискримінаційного освітнього простору, просування ідей і цінностей рівності та інклюзивності в сучасному суспільстві.

У ході дослідження виокремлено рівні управління недискримінаційним освітнім середовищем у закладах загальної середньої освіти. Під рівнем управління недискримінаційним освітнім середовищем ми розуміємо якісну характеристику закладу загальної середньої освіти, зумовлену ступенем інтенсивності, постійності та повноти вияву її показників за компонентами – когнітивним, рефлексивним й дієво-практичним. Для діагностики рівнів управління недискримінаційним простором нами було конкретизовано якісні показники їх вияву за трирівневою шкалою з позначенням відповідних рівнів (низький, середній та високий).

Низький рівень управління недискримінаційним освітнім середовищем у закладах загальної середньої освіти відзначається показниками: нерозумінням сутності та значення недискримінаційної про-

блематики щодо ідентичності рівності, подолання стереотипів, шляхів та засобів формування адекватної толерантної ідентичності, позбавлених дискримінаційної нерівності, побудови конструктивних толерантних відносин на основі недискримінації в публічній і приватній сферах життя; не усвідомленням необхідності подолання дискримінаційних проявів, просування ідей і цінностей рівності, дотримання законодавства щодо запобігання та протидії дискримінації в Україні; поверхневим осмисленням нових досліджень, ідей і цінностей рівності, стратегій інклюзивності, невизнанням гендерних цінностей, прав, рівності; відсутністю прийняття ідентичності інших людей, недискримінаційних відносин, заснованих на системі загальнолюдських та національних моральних цінностей та спрямованості на самовиховання, на гармонійне поєднання толерантних рис у цілісній особистості, на досягнення адекватної гендерної ідентичності, поваги до особистості, незалежно від її статевої приналежності, раси, матеріального становища та наявності інвалідності; не сформованістю вмінь та навичок управління мотивами доцільної толерантної поведінки, боротьби з деструктивним впливом дискримінаційних стереотипів; відсутністю чітких проявів здійснення самовиховання.

Середній рівень управління недискримінаційним освітнім середовищем у закладах загальної середньої освіти відзначається показниками: наявністю поверхневого розуміння сутності та значення недискримінаційної проблематики щодо ідентичності, толерантних відносин, класової рівності, дискримінаційних стереотипів, шляхів та засобів формування адекватної ідентичності, щодо ідентичності рівності, подолання стереотипів, шляхів та засобів формування адекватної толерантної ідентичності, позбавлених дискримінаційної нерівності, побудови конструктивних толерантних відносин на основі недискримінації у публічній і приватній сферах життя; не достатнім усвідомленням необхідності подолання дискримінаційних проявів, просування ідей і цінностей рівності, дотримання законодавства щодо запобігання та протидії дискримінації в Україні; поверхневим осмисленням нових досліджень, ідей і цінностей рівності, стратегій інклюзивності, невизнанням гендерних цінностей, прав, рівності; фрагментарним усвідомленням прийняття та ідентичності інших людей, недискримінаційних відносин, заснованих на системі загальнолюдських та національних моральних цінностей та спрямованості на самовиховання, на гармонійне поєднання толерантних рис у цілісній особистості, на досягнення адекватної гендерної ідентичності, поваги до особистості, незалежно від її статевої приналежності, раси, матеріального становища та наявності інвалідності; не достатньою сформованістю вмінь та навичок керування

мотивами доцільної толерантної поведінки, боротьби з деструктивним впливом дискримінаційних стереотипів; епізодичним здійсненням самовихованням.

Високий рівень управління недискримінаційним освітнім середовищем у закладах загальної середньої освіти відзначається показниками: глибоким розумінням сутності та значення недискримінаційної проблематики щодо ідентичності рівності, подолання стереотипів, шляхів та засобів формування адекватної толерантної ідентичності, позбавлених дискримінаційної нерівності, побудови конструктивних толерантних відносин на основі недискримінації у публічній і приватній сферах життя; повним усвідомленням необхідності подолання дискримінаційних проявів, просування ідей і цінностей рівності, дотримання законодавства щодо запобігання та протидії дискримінації в Україні; глибоким осмисленням нових досліджень, ідей і цінностей рівності, стратегій інклюзивності, визнанням недискримінаційних цінностей, прав, рівності; прийняття ідентичності інших людей, недискримінаційних відносин, заснованих на системі загальнолюдських та національних моральних цінностей та спрямованості на самовиховання, на гармонійне поєднання толерантних рис у цілісній особистості, на досягнення адекватної гендерної ідентичності, поваги до особистості, незалежно від її статевої приналежності, раси, матеріального становища та наявності інва-

лідності; сформованістю вмій та навичок керування мотивами доцільної толерантної поведінки, боротьби з деструктивним впливом дискримінаційних стереотипів; системним здійснення самовиховання.

Висновки і пропозиції. Аналіз психолого-педагогічної наукової літератури та нормативно-правових документів дав можливість з'ясувати, що проблема створення недискримінаційного освітнього середовища у закладах загальної середньої освіти є фрагментарно дослідженою сучасними науковцями. Визначено компоненти, критерії, показників та рівні управління недискримінаційним освітнім середовищем у закладах загальної середньої освіти України.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці факторно-критеріальної моделі оцінювання забезпеченості недискримінаційного освітнього середовища у закладі загальної середньої освіти.

Список використаної літератури:

1. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 30.05.2014 р. № 5207-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 11.08.2022).
2. Конституція України від 01.01.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 10.08.2022).

Dudko Ya., Latysh V. Peculiarities of the formation of a non-discriminatory educational environment in general secondary education institutions

The article presents the results of the scientific-pedagogical study of the problem of creating a non-discriminatory educational environment in general secondary education institutions of Ukraine, which remains fragmentedly researched by modern scientists. The purpose of the research and experimental work was to determine and substantiate the components, criteria, indicators and levels of management of a non-discriminatory educational environment in schools of Ukraine.

Analysis of normative-legal documents, psychological-pedagogical, scientific-methodical literature and philosophical sources on the problem of management of a non-discriminatory educational environment in theory and practice and the results of the ascertainment stage of the experiment, which was carried out on the basis of general secondary education institutions in Kyiv, Zaporizhia and Ivano-Frankivsk regions, made it possible to determine the components, criteria, indicators and levels of management of a non-discriminatory educational environment in schools of Ukraine.

Using a systematic approach, we determined the components of management of a non-discriminatory educational environment in general secondary education institutions: cognitive, reflective and effective-practical. The cognitive-operational component is considered as a system of knowledge, abilities and skills necessary for the effective creation of a non-discriminatory educational environment by management subjects. The cognitive-operational component involves the ability to search, plan, implement and make appropriate management decisions to create a safe environment at school. The reflexive component is considered as a system of constant comparison of the results of the quality of management activities regarding the creation of non-discriminatory conditions in the school, a set of abilities to predict and evaluate one's own management activities regarding the effective implementation of non-discriminatory inclusiveness. The operational-practical component involves the readiness of management subjects to implement in practice the plan to create a safe environment through the direct provision of legal, informational, material-financial, psychological-pedagogical and organizational-pedagogical conditions. In the course of the study, the criteria, indicators and levels (low, medium and high) of management of a non-discriminatory educational environment in general secondary education institutions were identified.

Key words: *general secondary education institutions, non-discriminatory environment, educational environment, personality, management.*